

Bolalardagi psixofizik rivojlanishdagi kamchiliklarni tashxislash turlari

Sharipova Elmira Raupovna
Pirnozaroova Umida Baxrom qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti
Pedagogika va psixologiya fakulteti
Defektologiya logopediya yo'nalishi talabasi

Anatatsiya: *Aqli zaif maktab o'quvchilarida, L.V.Zankov ta'kidlaganidek, ichki, taktil va og'riqli hislarning buzilishi kuzatiladi. Aqli zaif bolalarda sezgilarning differentsiatsiyasi, sezuvchanlik chegaralarida og'ishlar, sezgilarning moslashuvi susayishi kuzatiladi. Sezish va idrok - bu atrofda olamni bilishning birinchi bosqichidir, bular voqelikni bevosita aks ettirish jarayonlari.*

Kalit so'zlar: *Tuyg'ular va xislar, idrok etish, aqli zaif bolalar, sezuvchanlik*

Kirish. Tuyg'ular va hislar bolaning atrofida dunyoni tushunishida muhim rol o'ynaydi. Ular uning atrofida narsalarni bilish, tafakkurni shakllantirish uchun aniq asos yaratadi va amaliy faoliyat uchun zarur shartlardir. Aqli zaif bolalarda, normal rivojlanayotgan bolalarga qaraganda, ko'pincha turli xil modalliklarni his qilishda va shunga mos ravishda ob'ektlar va vaziyatlarni idrok etishda buzilishlar mavjud. Aqli zaif bolalarga xos bo'lgan sekin, cheklangan qabul qilish ularning aqliy rivojlanishining butun keyingi jarayoniga katta ta'sir ko'rsatadi. Aqli zaif bolalarni idrok etish va sezish xususiyatlari sovet psixologlari (I.M.Solovyov, K.I. Veresotskaya, M.M.Nudelman, E.M.Kudryavtseva) tomonidan juda batafsil o'rganilgan. Aqliy nuqsonlari bo'lgan bolalarning vizual idroki eng keng qamrovli o'rganilgan. Bolalarning atrofida makonni idrok etishining o'ziga xosligi aniqlandi. Eksperimental ravishda vizual idrok etishning sezilarli sekinlashishi va uning toraygan hajmi aniqlandi. Vizual idrokning torligi aqliy zaif bolaning atrofida dunyo bilan tanishish qobiliyatini pasaytiradi. M.M. Nudelman tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, xuddi derazadan ko'rinadigan shahar manzarasida aqli zaif bolalar oddiy bolalarga qaraganda kamroq narsalarni "ko'rgan". Bu aqli zaif bolalar uchun voqelikning ko'p mavzuli sohasi unchalik katta bo'lmagan mavzu bo'lib chiqadi, deyishga asos beradi. Ko'rishning bu zaifligi nigoh rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari bilan izohlanadi. "Oddiy bolalar darhol ko'rgan narsani oligofren bolalar ketma-ket ko'radilar", deb yozadi I.M. Solovyov. Aqli zaif bola o'zi yuradigan mahalla yoki ko'chaga qarasa, odatdagidek rivojlanayotgan tengdoshiga qaraganda kamroq narsalarni sezadi va kamroq narsalarni ko'radi. Idrokning torligi aqli zaif bolaga g'ayrioddiy vaziyatda yangi hududda harakat qilishiga to'sqinlik qiladi. Oddiy bola, sodir bo'layotgan hamma narsani kuzatib, asosiy narsani darhol aniqlab, vaziyatga yo'naltirilgan bo'lsa, aqli zaif bola uzoq vaqt davomida sodir bo'layotgan narsaning ma'nosini tushuna olmaydi va ko'pincha o'zini yo'nalishini yo'qotadi. Aqli zaif bolalar Solovyovning ta'kidlashicha, voqelikni ko'rishda ob'ektlar o'rtasidagi bog'liqlik va munosabatlarni yomon farqlashadi. E.A. Evlaxova tadqiqoti, aqli zaif bolalar suratlarda tasvirlangan odamlarning yuz ifodalarini ajrata olmasligini ko'rsatdi. Umuman olganda, rasm va landshaftlar mavzusini tushunish ("rasmlarni o'qish") aqli zaif bolalar uchun sezilarli qiyinchilik tug'diradi: ular istiqbolni tushunmaydilar, yorug'lik va soyani ajratmaydilar va hokazo.

Bu aqli zaif bolalarning his-tuyg'ulari va kechinmalari o'ziga xosligi - ularning aniq farqlanishini ko'rsatadi. Shuningdek, ko'rish keskinligining pasayishi kuzatiladi, bu ob'ektning tasvirini o'ziga

xoslikdan mahrum qiladi. Aqli zaif bolalar ob'ektlar va hodisalarni o'ziga xos tarzda tan olishlari bilan ajralib turadi. Ular bir oz o'xshash narsalarni aniqlashga moyildirlar. Shunday qilib, masalan, E.M. Kudryavtseva, korreksion maktabining 1-sinf o'quvchilari olmaxonni mushuk va kompasni soat deb xato qilishadi. J.I. Shiff tomonidan o'tkazilgan eksperimental tadqiqot shuni ko'rsatdiki, oddiy bolalar bir guruhga faqat o'xshash ranglarni birlashtirgan sharoitlarda, aqli zaif bolalar bir xil guruhga bir nechta o'xshash soyalarni birlashtiradilar. Aqli zaif bolalar vizual idrokini o'zgaruvchan sharoitlarga moslashtira olmaydilar. Agar ob'ektlarning tasvirlari makonda qat'iy yo'naltirilgan bo'lsa, ya'ni aniq belgilangan yuqori va pastki chegaralari bilan, 90 daraja yoki 180 daraja teskari shaklda bolaga taqdim etiladi, keyin ular bu holatni normal hodisa sifatida qabul qilishadi. Bu faktlar aqli zaif bolalarni idrok etish faolligi yetarli emasligini ko'rsatadi. Idrok etishning nafaolligi, shuningdek, aqli zaif bolalarning tengdoshlari, har qanday narsalarni qidirish va topa olmasliklari, atrofdagi dunyoning biron bir qismini tanlab tekshira olmasliklari, ular idrok etayotgan narsaning hozirgi paytda keraksiz bo'lgan yorqin va jozibali tomonlarini chalg'itishi bilan ham dalolat beradi. Aqli zaif bolalarning vizual idrokining o'ziga xosligi syujetli rasmlarni o'rganishda aniq namoyon bo'ladi, ularni tushunish to'liq emas, yuzaki va ba'zi hollarda etarli emas. Aqli zaif bolalarning syujetli rasmni tushunishi ko'p jihatdan uning mazmuni va tarkibiga bog'liq. Aniqlanishicha, idrok ob'ektlarning ko'pligi, markaziy ob'ektning yo'qligi, bolalarga yetarlicha tanish bo'lmagan ob'ektlar va belgilarning mavjudligi, umuman vaziyatning yangiligi va boshqalar bilan murakkablashishi mumkin. Bolaning bilimi, undan foydalanish qobiliyati va unga qarashga e'tibor qaratish qobiliyati ham muhim ahamiyatga ega. Bolalar nutqining rivojlanishi vazifani to'g'ri tushunishni, bayonotlarning to'g'riligi va har tomonlamaligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Aqli zaif bolalarning taktil idrokiga oid ba'zi eksperimental ma'lumotlar mavjud. Aqliy nuqsonlari bo'lgan bolalarning taktil faoliyatida passivlik va e'tiborning etishmasligi, qo'llarining asinxronligi va muvofiqlashtirilmagan harakatlari, impulsivlik, shoshqaloqlik, barcha faoliyatning etarli darajada konsentratsiyasi va shunga mos ravishda ob'ektni tanib olishda ko'plab xatolar aniqlandi. Bolalar ob'ektlarning uch o'lchovli tasvirlarini yassi tasvirlarga qaraganda ko'proq muvaffaqiyat bilan tan olishlari aniqlandi. Aqli zaif bolalar odatda bir yoki ikkita o'ziga xos bo'lmagan xususiyatga asoslangan ob'ektning birinchi tan olinishi bilan qanoatlanadi va o'z qarorining to'g'riligini tekshirish uchun qo'shimcha urinishlar qilmaydi. Aqli zaif bolaning rivojlanishida idrokning boshqa turlari, shu jumladan kinestetik (masalan, o'z tanasining fazodagi holatini idrok etish, ichki hislar) ham bir xil darajada muhim rol o'ynaydi. Harakatlarning to'g'riligini ta'minlash uchun u yoki bu mushak harakati bilan yengish kerak bo'lgan atrofdagi narsalarning qarshiligini tahlil qilish kerak. Ichki sezgilarning noto'g'riligi tufayli aqli zaif bola tomonidan bajarilgan harakatlar zaif muvofiqlashtirish bilan tavsiflanadi. Ruhiyatning rivojlanishida nutqning rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan eshitish sezgilari katta rol o'ynaydi. Eshitish analizatori sohasida differensiyalangan shartli aloqalar sekin voshakllansa, bu nutq shakllanishining kechikishiga olib keladi. Bu, o'z navbatida, aqliy zaiflikni keltirib chiqaradi. Bolalardagi psixofizik rivojlanish — ularning jismoniy va ruhiy holatini, asab tizimi va intellektual imkoniyatlarini o'rganish va baholash jarayonidir. Har bir bola o'z rivojlanish yo'lida individual tarzda o'sadi va ba'zan bu jarayon muammolarga duch kelishi mumkin. Psixofizik rivojlanishdagi kamchiliklarni aniqlash esa bolaning kelajakdagi hayot sifatini yaxshilash va muammolarga tezkor javob berish imkonini beradi.

Kamchiliklar tashxisini to'g'ri qo'yish va ularni aniqlash uchun bir qancha turli metodlar va yondashuvlar mavjud. Bolaning ruhiy rivojlanishida kechikishlar va kamchiliklar asosan intellektual, hissiy va ijtimoiy rivojlanish bilan bog'liq. Psixologik testlar, suhbatlar va boshqa usullar yordamida quyidagi faktorlar aniqlanadi. Intellektual rivojlanish: IQ (intellektual ko'rsatkich) testlari va boshqa maxsus psixologik testlar yordamida bolaning ong faoliyati, mantiqiy fikrlash, eslab qolish va boshqa kognitiv jarayonlari baholanadi. Sensorik rivojlanishdagi kamchiliklar bolaning tashqi muhitni qabul qilish, undagi tovush, rang, issiqlik va boshqalarni sezish qobiliyatiga bog'liq. Sensorik rivojlanishning kamchiliklarini aniqlash uchun quyidagi usul qo'llanadi:

Sensorik sinovlar: Bola ranglarni, tovushlarni, yuzaga tegib, haroratni va boshqa sezgi shakllarini qanday qabul qilayotganini aniqlashdan iborat.

XULOSA

Idrok va sezgi yordamida moslashishda vaqt va makon idroki bir xil darajada muhim rol o'ynaydi. Agar tashqi dunyoning ta'siri bolaning ongiga kirib borishi va uni shakllantirishi kerak bo'lgan bu kirish "darvozalari" ning barchasi tor va o'tish qiyin deb tasavvur qilsak, tashqi dunyoning chegaralari bolaga hira va noaniq ko'rinsa va faqat bir oz ichkariga yo'l ochadi va uning g'oyalarida mustahkamlanadi, - unda aqliy zaifligining kelib chiqishi aniq bo'ladi. Aqliy zaiflikning birlamchi (yadroviy) va ikkilamchi belgilari haqidagi L.S. Vigotskining fikri ham oydinlashadi. Aynan yomon hislar va kechinmalar yuqori aqliy jarayonlarning, xususan, fikrlashning rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan va kechiktiradigan yadroviy alomatlar bo'lib chiqadi. Bolalardagi psixofizik rivojlanishdagi kamchiliklarni tashxislash turli usullarni qo'llash orqali amalga oshiriladi. Bu jarayon bolaga eng samarali yordamni taqdim etish uchun muhimdir. Dastlabki tashxislar bolalarning kelajakdagi salomatligi va farovonligini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, bu jarayon bolalarning individual ehtiyojlariga mos ravishda rivojlanishning to'g'ri yo'lini tanlashga yordam beradi.

REFERENCES

1. Rubinshteyn S.Ya. Psixologiya umstvenno otstalogo shkolnik a., M., 1986.
2. Vinogradova A.D. Praktikum po psixologii umstvenno otstalogo rebenka. M.
3. Shif J.I. Osobennosti umstvennogo razvitiya uchashixsya vspomogatelnoy shkolq.
4. Krutetskiy V.A. Psixologiya.